

TOPLUMUN İŞLEYİŞİNİ VE DEĞİŞİMİNİ BELİRLEYEN
TARİHSEL TOPLUMSAL EYLEMİN ÖZÜ

Önal SAYIN^X

Nasıl ki doğanın belirli bir işleyişi, değişimi veya evrimi varsa, toplumun da belirli bir işleyişi, değişimi veya evrimi bulunmaktadır. Toplumun işleyişi, doğanın işleyişine uyar. Toplum, doğanın üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, toplumu doğanın dışında düşünemeyiz. Bildiğimiz üzere, toplumsal yaşam, insanın doğasıyla ilişkisi çerçevesinde başlamıştır. İnsan, temel gereksinmelerini doğada bulmuştur. Toplumsal yaşamın ilk aşamalarında insanlar, sürüler halinde, yani Durkheim'ın deyimiyle "horde" biçiminde yaşıyorlardı. Bu aşamalarda insan, doğanın egemenliği altında bulunuyordu. İnsanın doğaya egemenliği özellikle üretime başlamasıyla gerçekleşti. İşte bu aşamada insan doğayla olduğu kadar, diğer insanlarla da daha sıkı ilişkilere girdi. Üretim, hem doğayı hemde toplumu değiştiren en önemli toplumsal eylem oldu.

İlkel dönemlerden günümüze dek, toplumlar doğaya karşı olmamışlar, hatta onun birer uzantısı olmuşlardır. L.S. Moscovici, "toplumun doğaya karşı olmadığını hatırlatır; doğal düzeni ve toplumsal değerleri, toplumsal etkinliğin bünyesini ve ruhunu ayırmanın yanlış olduğunu belirtir." İnsan, toplumsal eylem aracılığıyla, kültürü doğaya çizer, uygarlığı vahşi bir doğanın sayfaları üzerine yazar. Nasıl ki ressam tuvaliyle, onun üzerine çizdiği resmi bütünleştirirse, insan da toplumsal yaşamın ürünü olan kültürle doğayı bütünleştirir. Doğa ve toplum ilişkilerine, konumuzun dışında olması nedeniyle, bu kadar değinmekle yetiniyoruz.

Toplumu oluşturan temel öge insandır. İnsan toplum içinde rastgele hareket etmez. İnsanın eylemlerinin büyük bir bölümü toplumsaldır. Eylemin toplumsal olması demek, toplumun işleyişine uyması demektir. Öyleyse şimdi, konumuzun da merkezini oluşturan toplumun işleyişini açıklamamız

(X) Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

gerekiyor. İnsan, toplumda var olan kurallara göre toplumsal eyleme geçer. Toplumsal yaşamın ürünü olan bu kurallara norm adını veriyoruz. Norm, bir kişinin bir eylemin toplumun diğer üyeleri tarafından tasvip edilmesiyle ortaya çıkar. Bu eylem biçimi, toplumda yaygınlık kazandığı ölçüde, toplumsal kural haline dönüşür. Bu toplumsal kural, yaptırım gücüyle birleşince norm haline gelir. Toplumsal yaşamın belirli bir görüntüsüyle ilişki normlar sistemi de kurumları oluşturur. "Kurum, toplumsal grupların tüm işleyiş veya kuruluş biçim veya süreçlerine denir" Bu kurumlar toplumun işleyişinde rol alan temel mekanizmalardır. Toplum yapı olarak alırsak, kurumlar toplumun temel yapısal öğeleridir. Toplum bir sistem olarak ele alırsak, kurumlar, toplumsal sistemin alt sistemleridir. Burada önemli bir noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum. Normlar ve kurumlar toplumsal yaşam içinde ortaya çıkan tarihsel bir sürecin ürünüdürler, yoksa belirli bir anda ortaya çıkıp yayılmazlar. Kısaca normların ve kurumların da bir tarihi vardır. Sözümlü ettiğimiz bu normlar ve kurumlar toplumsal eylemlere rehberlik ederler. Böylece tarihsel toplumsal eylemin özünü oluşturan bileşenlerden birini ortaya koymuş olduk: Normlar ve kurumlar. Yeri gelmişken şu noktayı da belirtmeden geçemiyeceğiz: Toplumsal eylemlerin normlara ve kurumlara uyması, yapısal-işlevselcilerin belirttiği "toplumsal denge"yi oluşturmaktadır.

Toplumsal eylem, bir yönüyle Max Weber'in belirttiği gibi öznel, diğer yönüyle de Durkheim'ın belirttiği gibi nesnelardır. Toplumsal eylem, toplumu oluşturan toplumsal aktörler arasında ortaya çıktığında, etkileşim biçimini alır; toplum düzeyinde ise toplumsal ilişkiler ağını oluşturur. "Toplumsal eylemin normlara ve kurumlara uyması, Durkheim'a göre toplumsal bilinç aracılığıyla oluşturulan toplumsal baskıyla olur. Auguste Comte, bunun toplumun manevî gücü (Le pouvoir spirituel) aracılığıyla gerçekleştiğini belirtir. Anglo-sakson literatüründe ise, toplumsal kontrol aracılığıyla oluşturulduğu ifade edilir." Toplumsal eylemlerin normlara ve kurumlara uyması, toplumsallaştırma sürecinde, bireyin toplumsal kuralları içselleştirmesiyle gerçekleşir.

Toplumsal eylemin ikinci önemli bileşeni bilgidir. Her toplumun belirli bir bilgi biçimi vardır. Bilgi, insanın özdeksel, tinsel ve toplumsal evrenleri anlama, çözümleme, onlara egemen olma ve onları değiştirme yeteneğini ortaya koyar. "Böylece insan ve sadece insan, bilgi aracılığıyla, bir tarihe sahip olma olanağına kavuşur.

Her toplumun belli bir bilgi biçimi vardır. Bilgi biçimi, toplumun sahip olduğu bilgi miktarına ve düzeyine bağlıdır. Bilgi, toplumun tüm görünüşleriyle ilgili olduğu için çok çeşitlidir. Bilgi biçimi, toplumdaki topluma değişir. "İlkel toplumlarda görgül bilgiler vardır. Fakat bu bilgiler modern toplumlardaki bilimlere oluşturulan kuramsal temeller ve çerçevelerden yoksundur. Geleneksel zihniyeti derinliğine çözümleyen Lévi-Strauss, bunu açıklamak için, her işi yapanla (le bricoleur) mühendis arasında açıklayıcı bir karşılaştırma yapar. Her işi yapan deneysel, pratik ve etkili bilgilere sahiptir; elindeki basit ve az sayıdaki araç gereçle büyük işleri başarabilmektedir. Mühendis, ileri bir düzeyde kuramsal ve deneysel bilgilere sahiptir; bu durum ona kapsamlı çalışmalarını yönetmesi olanağını verir."

Geleneksel toplumlarda ise, metafiziksel kaynaklı dogmatik bilgilerden söz edebiliriz. Toplumsal aktörün toplumsal eylemi, içinde bulunduğu toplumun bilgi biçimi ile belirlenir. İşte toplumsal eylemin özünü oluşturan bileşenlerinden ikincisi de bilgidir.

Toplumsal eylemin özünü oluşturan üçüncü bileşeni "birikim" dir. Birikim, üretim aracılığıyla bir toplumun tarih boyunca oluşturduğu tinsel ve özdeksel zenginliklerin tümüne verilen addır. Bu birikim, bir toplumda yapılan işi, biçim ve içerik açısından belirler. Bir birikimin özdeksel olan bölümü, üretim araç ve gereçleri, teknoloji, tinsel yönü ise politika, hukuk, din, ahlâk, felsefe, bilim, örgüt, toplum vb. konusundaki bilgi, değer ve kuralları içerir.

"Tüketebilir ürünün bir bölümü alınır ve kültürel modelin işaretini taşıyan yapıtlarına yatırılır. Sanayileşmiş toplumlara yaklaşıldığı ölçüde, bu birikim üretken yatırımlarla aynileşebilir. Aksine tarıma dayalı geleneksel toplumlarda, bizzat kendi üzerinde eylem kapasitesi zayıf olan toplumlarda, birikmiş kaynakların kullanımları doğrudan doğruya üretken değildir. Birikim, önemli olduğu ölçüde, üretimin koşullarını değiştirir. Sanayileşmiş bir toplumda birikmiş kaynakların önemli bir bölümü doğrudan doğruya işin koşullarını değiştirmekte ve iş üretmekte kullanılır; bu da teknolojinin rolüdür. Yatırım, işin örgütlenmesini ve üretkenliğini değiştirir."

Üretimde en önemli öge insandır. İnsan, üretime zihin ve kol emeğiyle katılır. Özellikle zihinsel emeğin biçimlenişinde, toplumdaki bilgi ve deneyim birikiminin önemi dikkate değerdir. Toplumlar geliştikçe işgücü

(emek) tarım sektöründen, sanayi sektörüne, sanayi sektöründen, hizmetler sektörüne kayar. Bu nedenle gelişmiş, sanayi toplumlarında nitelikli, eğitilmiş emeğe daha çok gereksinme duyulur. İnsanın üretime daha etkin ve verimli katılabilmesi için toplum, tarihsel süreç içinde elde etmiş olduğu bilgi ve deneyimini işgücüne aktarmak zorundadır. Ekonominin tüm alanlarında daha fazla nicel ve nitel üretimin yapılması, toplumun sahip olduğu teknolojiye, üretim araç ve gereçlerine bağlıdır. Üretimde nitelikli işgücü ve teknolojinin yanında önemli olan üçüncü öge, işin örgütlenmesidir. Örgütlenme ve bürokrasi konusundaki bilgi ve deneyim yine bir birikim konusudur.

Birikim konusunu sadece iş ve üretim açısından ele aldık. Özünde tinsel ve özdeksel birikim, toplumun işleyiş ve gelişmesini belirleyen en önemli ögedir. Toplumların siyasal tarihlerine bir göz attığımızda, feodalizmden, mutlakiyete, ondan meşrutiyete ve daha sonra da parlamenter demokratik rejime geçmek için, bilim adamlarının ürettiği siyasal fikirlerin, halkın edindiği deneyimlerin ne denli belirleyici olduğunu görürüz. Hukuk alanında da buna benzer görüşleri çıkarsamak oldukça basittir. Kanımızca, uygar bir toplumun işleyişinde uygar insanlara, kentleşmiş bir toplumda kentlileşmiş insanlara, demokratik bir toplumda demokratik zihniyete ve bilince sahip insanlara gerek vardır. Ancak bu insan tipleri, sözünü ettiğimiz toplumların işleyişlerinin garantisini sağlarlar. Bu tip toplumlar, ithal malı öğelerin yardımıyla yaratılamaz, aksine tarihsel bir süreç içinde gelişmenin sonucunda ortaya çıkarlar; tarihsel birikimin, toplumun belirli bir düzeyde işleyişini sağladığını gösterdik. Daha sonraki paragraflarda ele alacağımız gibi, toplumsal gelişmeyi açıklamak için, insanın yaratıcı gücünü belirtmek gerekir. İnsanın yaratıcı gücü, bu birikimden hareket ettiğinden onunla sınırlanır. Sonuç olarak, toplumun işleyişini ve gelişmesini belirleyen tarihsel toplumsal eylemin özünü oluşturan bileşenlerden üçüncüsünün de "birikim" olduğunu gösterdik.

Tarihsel toplumsal eylemin özünü oluşturan dördüncü bileşen, kültürel modeldir. Kültürel model, toplumu oluşturan mtoplumsal aktörlerin etkinlikleri üzerine düşünmesi ve yaratıcılığa yönelmesidir. Bu işleyiş aracılığıyla toplum kendi kendini yeniden üretir. Toplumun işleyişi aynı kalırsa, toplumsal düzen aynen devam eder. Toplumun gelişmesini, ekonominin büyümesini, daha modern ve uygar bir toplumun gerçekleştirilmesini amaçlayan toplumsal aktörler düşünmeye başlarlar. Böylece insan yaratıcı gücünü kullanmaya başlayarak, içinde yaşadığı toplumu, dünyayı ve hatta evreni değiştirmeye çalışır. İnsanın yaratıcı gücüne inanması ve bunu uygulamaya koyması yine de içinde yaşadığı topluma bağlıdır. Geleneksel toplumlarda var olan geleneksel zihniyet, geleneği tehdit eden her yeniliğe ve değişikliğe karşı bir koruyucu görevi görür. Böyle bir toplumda, yaratıcılığın ortaya çıkışı olan yenilik hoş karşılanmaz. Bu toplumlarda yaratıcılığın ve yeniliğin meta-fiziksel ve meta-sosyal kaynaklı gizil güçlerin elinde olduğuna inanılır. Bu nedenle geleneksel toplumlarda sihir, mit, dinsel fikirler ve inançlar ağır basar. Buna karşılık teknolojik toplumlarda bilime ve yeniliğe inanılır. Bilimin toplumları mitten kurtardığı söylenir. Mitin ortadan kalkışı iki planda karşımıza çıkar: Bir yandan zihinsel bilgiler ve tutumlarda, diğer yandan ahlâksal düzen içinde. Teknolojik toplumların en önemli özelliklerinden biri de düşünce özgürlüğüdür. Düşünceler ve bilgiler her türlü eleştiriye açıktırlar. Bu özgürlük ve tartışma ortamı değişmeyi ve yeniliği kabul eden, sürekli olarak gündeme gelen değer çatışmalarını hoşgörü ile karşılayan bir zihniyeti gerektirmektedir. Bu öyle bir toplum tipidir ki üyelerinden, yeniliğe büyük bir uyum göstermesini ve böyle bir ortamdan ortaya çıkan psişik güvencesizliğe karşı kendini koruma kapasitesini geliştirmeyi ister.

"Bir toplum üretken güçlerinin durumuyla yeterince tanımlanamaz. Aksine bir toplum, etkinliğinin ve bu etkinlik üzerine etki etme yetkinliğinin ilişkileriyle tanımlanmalıdır. Bu mesafe kültürel olarak yakalanır: Her toplum yaratıcılığın bu anlayışıyla yönlendirilir. Buna kültürel model adını veriyorum. Güçlü historisitesi (tarihsel kültürel birikimi) olan bir toplum içinde, yani işin üretiminin malın üretimi üzerindeki etkisi güçlü olan bir toplumda, yaratmanın bu anlayışı somuttur: Bilim, yaratma gibi, doğanın durumunun dönüşümünün doğrudan gücü gibi kabul edilir. Aksine historisitesi zayıf olan bir toplum içinde yaratıcılık,

sadece somut olarak değil, mantık gibi, meta-sosyal düzen gibi soyut bir biçimde algılanır. Bu kültürel model bilgi biçiminin tasarımı değil, üretim ve işin yeniden üretilmesi arasındaki mesafenin, toplumun bizzat kendi üzerindeki eylem yetkinliğinin tasarımıdır."(1)

Tarihsel toplumsal eylemin toplum üzerindeki etkisini belirleyen en önemli öğelerden biri "birikim" dir. Bu birikim aracılığıyla, toplumu oluşturan toplumsal aktörler toplumsal eyleme geçerler. Bu toplumsal eylemlerin büyük bir bölümü, toplumun işleyişine dönüktür. Toplumsal aktörlerin kendi eylemleri konusunda düşünmesi, yaratıcı gücünü kullanmasına yol açar. İnsanın yaratıcı gücü toplumsal yaşamın tarihsel süreci içinde ortaya çıkmış tinsel ve özdeksel zenginliklere katkıda bulunur. Böylece toplum gelişir.

"Historisite egemen sınıf tarafından kontrol edilse bile, kültürel model egemen ideolojiye indirgenemez. İdeoloji özel aktörlere aittir. Kültürel model bütünsel bir toplum tipine aittir. Kültürel model toplumsal ilişkiler alanını tanımlamaya katkıda bulunur. Aktörler, bir kültürel model içinde birbirlerine karşı gelirler, etkileşim içine girerler, çatışırlar. Her kültürel model, özel bir birliği değil bir toplum tipini tanımlamaya katkıda bulunur. Bu kültürel model bir değer sistemi değildir. Toplumsal iyi veya kötü olan üzerinde hiçbir değer yargısını içermez. Kültürel bir alanı tanımlar."(2)

Tarihsel toplumsal eylemin özünü oluşturan ilk üç öge, yani kurumlar, bilgi biçimi ve birikim toplumun işleyişini belirler. Dördüncü ve beşinci öğeler, yani kültürel model ve yaratıcılık ise toplumun değişimini ve gelişimini açıklar. Toplumsal aktörün yaratıcı gücü, o güne dek toplumda oluşturulmuş birikime yeni katkılarda bulunur. Bu katkılar tinsel ve özdeksel olur. İnsanın bu yaratıcı gücü sayesinde, toplum kendini yeniden üretirken yeni katkılar kazanır. Bu katkılar toplumu biçim ve içerik açısından dönüşüme uğratar. Kuşkusuz bu dönüşüm tarihsel bir süreç içinde gerçekleşir. Zaman boyutuna göre toplumsal dönüşüm, toplumsal değişim ve toplumsal evrim adını alır. Toplumsal dönüşümler birleşerek toplumsal değişimi, toplumsal değişimler de birleşerek toplumsal evrimi oluştururlar.

Toplumun işleyişini ve değişimini tarihsel toplumsal eylem aracılığıyla ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, çözümlememizin biraz daha ayrıntılarına girebiliriz.

"Weber'e göre eylemin toplumsal olması, bireyin olan öznel bir anlam vermesine bağlıdır; birey diğerlerinin davranışlarını dikkate alır ve sonra da kendisi bir eylemde bulunur. Eylemin normatif yönlendirilmesinin kaynağı etkileşim değildir. Toplumsal ilişkilere egemen olan değerlerdir. Değerler kendini şu kavramlarla dile getirir: Otorite, meşruluk, yaptırım vb. Gurvitch'in, Durkheim'in düşüncesinde evrimini gösterdiği ortak bilinç kavramı, sosyal sistem kavramının elıştırilebilir bir formüleştirilmesinden başka birşey değildir. Başkasıyla ilişki ikilidir ve bu ikiliği, üretici ile yapıtları arasındaki ilişkiyi tanımlayanla benzerdir. Bir tarafta birey bir grupta, ortak bir kişiyle özdeşleşir; böylece duyguları, normları, arzuları paylaşarak bireyselliğini aşar. Diğer yandan, kişisel bir fert gibi başkasıyla ilişki için de kendini dile getirerek kişiliğini zenginleştirir." (3)

İnsanlar sosyabilite aracılığıyla grup, topluluk, toplum ve bütünsel toplumları oluştururlar. Bu sosyabilite biçimleri iki biçimde ortaya çıkar: Kısmi kaynaşma yoluyla sosyabilite ve kısmi karşıtlık yoluyla sosyabilite. Üyelerin aynı toplumsal bütünün bir parçası oldukları eğilimini belirttiklerinde kısmi kaynaşma yoluyla toplumsal birlikleri oluşturdukları söylenir. Buna karşılık, insanlar ortak bir yapıtı gerçekleştirmek üzere, herkesin kendi kişisel çıkarları için, biraraya gelmesiyle oluşturdukları toplumsal birliklerinde kısmi karşıtlık yoluyla sosyabilite aracılığıyla ortaya çıktıkları söylenebilir. Sanayi devrimine kadar ortaya çıkmış toplumsal birliklerde biz duygusu egemendir. Bireyler bu "bizlerin" içinde erimişlerdir. Bu toplumsal birlikler içinde bireysellik ve kişilik gelişmemiştir. Kişilerin taşıdığı kimlikler birbirlerine benzer. Bu kişilerin yaratıcı güçleri gelişmemiştir. Böyle toplumsal birliklerde kişilerin üretimi, toplumu yeniden üretmeye dönüktür. Toplumsal değişimde önemli rol oynayan, toplumsal sapma gösterenler hoşgörüsüyle karşılanmadıkları gibi, büyük bir toplumsal baskı altında da tutulurlar. Böyle toplumdaki değişme hızının temposunun düşük olması doğaldır. Sanayi devriminden sonra ortaya çıkan liberal demokratik toplumlarda birey birçok bireysel özgürlüklerine kavuşmuştur. Bireysellik ön plana geçmiştir. Benliğini bulan bu bireylerin yaratıcı güçleri çok gelişmiştir. Bireylerin üretimleri sonucunda gerçekleştirdikleri yapıtları, özgün olduğu, yenilik getirdiği ölçüde değer kazanmaktadır. Bu özgür toplum içinde insanlar daha özgür ve daha yaratıcı olmaktadırlar. Klasik bilgileri eleştirmeden, olduğu gibi alan,

onlara inanan insan tipi yerine, her türlü bilgiyi akıl ve mantık süzgecinden geçiren, bunlar üzerinde yeniden düşünen, eksik gördükleri konularda yaratıcı gücünü kullanarak yenilikler yaratan insan tipi gelmiştir.

Tarihsel eylemin çözümlenmesi kültüre, yani insan ve yapıtları arasındaki ilişkilere yöneliktir. T.Parsons özellikle kültür, toplum ve kişiliği birleştiren bağlar üzerinde ısrar eder; buna da eylemin genel kuramı adını verir. Sanayi toplumlarından uzaklaşıldığı ölçüde iş, kendini daha az yapıtlar ve üretim ilişkileri sistemi gibi, daha çok zihinsel etkinlik, sınıflama, uyum araştırması, mantık gibi taktim eder. Sanayi toplumlarında iş, değişme, yaratma ve simgesel değişimlerdir. Kuşkusuz, sanayi toplumlarında da bireylerin davranışlarını belirleyen ve onlara rehberlik eden normlar sistemi vardır. Bu nedenle biz sanayi toplumlarına kurumlaşmış, örgütlenmiş toplumlar adını veriyoruz. Fakat bu normlar sisteminin temelinde aklın bulunması, bu kurumların toplumsal aktöre baskı yapmasına değil de özgürlük alanları yaratmasına yol açmaktadır. Biz zaten bu kurumları ve örgütleri, insanın yarattığı yapıtların bir bölümü olarak kabul ediyoruz. Nasıl ki otomobil, uçak, bilgisayar gibi insanın yaratıcı gücünün maddî yapıtları, insana daha fazla özgürlük yaratıyorsa, kurum ve örgüt gibi tinsel yapıtları da aynı amaca hizmet etmektedirler.

Historisitesi güçlü olan bir toplumda toplumsal eylem, teknik ve siyasal yönlendirmeler tarafından egemenlik altına alınmıştır. Bu siyasal teknik birliğe biz bir tarihsel eylem sistemi diyoruz. Tarihsel eylem sistemi kurumlaştırmayla toplumsal biçimlere, toplumsal sistemlere ve karar alanlarına dönüşürler. Kültürel modellerin hepsi, toplumsal semboller, kolektif anlamlar, değerler, fikirler ve idealler olması gibi, onları yakalayan ve onları uygulayan edimler ve süreçler aracılığıyla da her bütünsel toplum, her özel grup, her sosyabilite biçimi ve her üye (birey) onlara özgü olan karşıtıklara, tansiyonlara ve çatışmalara katılırlar ve onları aşarlar. Bunları aşmak geçici ve istikrarsız dengeler aracılığıyla olur. Böylece yeni kolektif yaratıcılık gayretleri için işaret noktası bulunmuş olur.

"İnsanların tarihi yaptıklarını anlamak için, her an tanımlama, değerlendirme ve seçme olanaklarına sahip olduklarını kabullenmek gerekir... İşlevselci çözümlenme, kurumları, hareket noktası olarak alır, bu kurumlar boyunca toplumsal oyunun kurallarını tanımlar. Eylemci çözümlenme (l'analyse actionaliste), kurallardan onların varolma nedenlerine ulaşır,

mantığının gerisindeki bir tarihsel eylem sisteminin dinamiğini keşfeder... İnsan sadece yaratıcılığı ve üretimi içinde tarihsel konu olarak yakalanabilir."(4)

İnsanın en önemli özelliklerinden biri yaratıcı olmasıdır. İnsan yaratıcı gücüyle birçok yapıtlar oluşturur. Daha sonraki aşamalarda, insanın yarattığı bu tinsel ve özdeksel yapıtlar, insanı belirler ve hatta ona egemen olur. İnsan, yarattığı yapıtları üzerinde kontrol olanağını sürdürmek ister. Yapıtlarını kontrol edemeyen insan, yabancılaşma konumuna düşer. Sanayi sosyolojisinde ele alındığı gibi, işin mekanizasyon aşamasında, insanın yarattığı makina, insana egemen olmuştur. İşte uzun süre, işçinin yabancılaşmasından söz etmişizdir. İşin otomasyon aşamasında, makinanın kendi kendini harekete geçirebilme, kontrol etme olanağına kavuşmasıyla birlikte, işçi, bu parçacık ve tekrara dayanan basit işten kurtularak yabancılaşmadan da sıyrılmıştır. İşte toplumların gelişmesine paralel olarak, yaratıcılıktan ve yarattığı yapıtlarını kontrol etme olanağından mahrum olan insanlar, tarihte karşılaştığı yabancılaşmalardan farklı olanlarıyla karşılaşır. Özellikle de bu yabancılaşma türleri, teknik, bürokratik ve siyasal alanlarda göze çarpar. Teknik, bürokratik ve siyasal yabancılaşmalar, çalışanları işlerini kontrolünden yoksun bırakmalarının bir sonucudur.

"Yabancılaşma kaynaklarının çokluğu ideoloji tiplerinin çokluğunu birlikte getirir. Rahatlıkla bu konuda üç düzey ayrılabilir:

- Önce teknisyen ideolojileri: Bu ideolojilerde teknik gelişme veya verimliliğin artması toplumsal yaşamın motoru gibi dikkate alınırlar. Bu ideolojiler, toplumsal davranışların tekniğin gereklerine boyun eğmesini isterler. G. Friedmann, Taylor ve izleyicileri konusunda bu ideolojiler tipini ve işin sözde-bilimselliğine meşru olmayan başvurusunu çok mükemmel biçimde tanımladı.

- Daha sonra, bürokratik ideolojiler: Bu ideolojiler, tarihsel insanı, bilimsel dikkate alınan ussal örgütün içsel kurallarına boyun eğdirirler ve örgütün mantığını bireysel duyguların usdışılığına karşı koyarlar. En karakteristik temsilcilerinden biri de Mayo olan bu ideoloji tipi, içselleştirmek zorunda olduğu ortak değerlere bireyin etkin katılımını ister. Ussal bir örgüt, kişisel olmayan bir yasalar birliği değildir, fakat bireylerin ortak bir değerle bütünleşme sistemidir. Bireyler de bu ortak değere katılmak zorundadırlar. Bütünleşme, tarihsel insanın taşıyıcıları

bireyler ve ortak işinin gerçekleşmesi için zorunlu olanaklar arasında her zaman varolan tansiyona saygı göstermez.

- Son olarak siyasal ideoloji: Bireyin zor ve baskı kadar uyarı ve ikna yoluyla özdeşleşmesidir. Bu ideoloji ilk ikisi vücut bulduğunda totaliter olur. Totalitarizm, o halde gelişmeden ayrılmaz. Totalitarizm diktatörlükle karıştırılmamalıdır. Diktatörlük çok değişik toplumsal anlamlar alabilen siyasal iktidar biçimidir. General Franco diktatörlüğü gelişmenin bilincine dayanmadığından totaliter değildir. Bu diktatörlük sadece İspanyol toplumu üzerine reaksiyoner bir egemenliği oluşturur. ...Tersine, Mc. Carthyzm döneminde, Amerika toplumunda totaliter eğilimler gelişmiştir. Totaliter bir ideolojinin içinde geliştiği koşulları burada incelemek yerinde olmayacaktır. Sadece, bir birlik tarafından gelişmesine karşı duyulan içsel ve dışsal her saldırınının totaliter bir gelişmeyi de beraberinde getireceği fikrini hatılatmakla yetineceğiz. Totalitarizmin içsel ve dışsal nedenleri kolayca ayrılabilir. İçsel nedenler özellikle, feda edilmiş bir kuşağın bireylerini gelişme içinde olan bir toplumun kurulmasının gereklerine ve gelecek kuşakların mutluluğuna boyun eğdiren, büyük bir gelişme atılımı içine girmiş genç azgelişmiş toplumlar için de önemlidir. İkincileri, daha gelişmiş bir toplum tarafından ele geçirilmiş avantajları yıkmaya girişiminde bulunan daha genç toplumların gelişmesiyle tehdit edilen müreffeh toplumlarda görülür. Bu nedenle totalitarizm siyasal olmaktan çok kültürel, baskıcı olmaktan çok bütünleştirici, polisiye olmaktan çok ahlaksaldır. (5)

Sanayi uygarlığında toplumsal aktörün eylemi teknik, bürokratik ve siyasal çerçevelerle belirlenmektedir. Ortaçağ boyunca, insanın eylemi, meta-sosyal kaynaklı toplumsal kurallar çerçevesiyle belirlenmiş ve sınırlanmıştı. İnsan, bir yandan teknolojiyi ve üretim güçlerini, diğer yandan toplumsal örgütlenme ve siyasal yönetim biçimlerini geliştirerek, içinde hapsediği kemikleşmiş, kristalleşmiş feodal toplum yapısını parçalayarak özgürlüğüne ulaştı. Çağdaş insan, teknolojinin ve bürokrasinin insan üzerindeki egemenliğini aşma yollarını aramaktadır. Bugünkü gelişmiş toplumlara, sanayileşmiş, bürokratik örgütlerini kurmuş ve kurumlaşmış toplumlar adını veriyoruz. Gelişmiş toplumlar ulusal gelirlerinin büyük bir bölümünü araştırma ve geliştirmeye ayırmaktadırlar. Böylece, teknoloji baş döndürücü bir hızla gelişmektedir. Bunun yanında işin örgütlenmesi de ona eşlik etmektedir. Bunun sonucunda dünyadaki tüm toplumlar birbirleriyle ilişkili

hale gelmişlerdir. Teknoloji ve bürokratik örgütler tüm toplumu denetim altına almıştır. Bu noktada bir paradoksun ortaya çıktığını görüyoruz: Toplumlar geliştikçe bireyin hareket alanı genişlemiş, seçenekleri artmış, ufku açılmıştır, fakat diğer yandan tüm davranışları denetim altına alınarak özgürlüğü kısıtlanmıştır. İnsanın, yukarıda sözünü ettiğimiz yabancılaşma biçimlerinden kurtulması için, en önce siyasal yaşama etkin bir biçimde katılması gerekir. Siyasal yaşama katılmak, iktidara katılmak anlamına gelir. İktidar, toplumun işleyiş biçimini, denetimini ve yönelimlerini belirler. Böylece insan, iktidara katılmakla, içinde yaşadığı toplumun işleyiş biçiminin saptanmasına da katılmış olur. Bu işleyiş biçimi de, kuşkusuz, insanın yaratıcılığını engellemeyen, ürettiği yapıtları üzerindeki kontrolünü yok etmeyen bir ortamı yaratacaktır.

Çağdaş toplumlarda en önemli kurum devlettir. Devlet, toplumu oluşturan toplumsal aktörlerin toplumsal eylemlerine olanak verir, onları yönlendirir ve bazen de onları kısıtlar. Toplumsal eylem üzerinde etkili olan bu kurumu açıklamaya çalışalım. Devlet konusunda birbirinden farklı iki görüş vardır. "Birincisine göre devlet fenomeni en ilkelinden, en modernine kadar tüm toplumlar için ortaktır. Yöneten ve yönetilen ayrımı olan bu ilksel fenomenin her ortaya çıkışında, devletten de söz edilir. Bir insanın veya küçük bir azınlık grubunun ikna veya maddi zorlama aracılığıyla isteklerini daha büyük bir insan grubuna kabul ettirmesi anında devlet ortaya çıkar. Daha az veya daha ileri düzeydeki farklılaşma devletsel niteliğe hiçbirşey getirmemektedir. Bu sav tarihçiler ve hukukçu sosyologlar arasında büyük protestolara neden oldu. Lucien Febvre, devlet için ileri sürülen bu savın affedilemeyecek derecede muğlak olduğunu belirtir. Toplumların ilk dönemlerine ait iktidar sorunları siyasal bile diyemeyeceğimiz türdendir. Maurice Hauriou, "Kamu hukukunun ilkeleri"1916, adlı yapıtında aynı karşıtlığı savunur. Devlet, ancak ileri bir uygarlık düzeyine ulaşmış halklarda söz konusu olabilir. Devlet, sadece belirlenmiş, mükemmelleşmiş siyasal birliklerin biçimi için kullanılabilir. Burada insan aklının ve iradesinin iktidarın örgütlenmesi sorunlarına uygulanmasıyla söz konusu olabilir." (6)

Burada, ilkel toplumlar içinde embriyoner bir halde bulunan devletten söz etmiyeceğiz. Sanayi uygarlığı içinde oluşmuş devleti dikkate alacağız. Bu devlet sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. Devlet, imparatorluk, köleci devlet, feodal devlet, mutlakiyet, meşrutiyet, temsilî

demokrasi aşamalarından geçerek, bugün oluşmakta olan katılımcı demokrasi aşamasına gelmiştir. Katılımcı demokrasi aşamasındaki devlet, kitle devleti olacaktır. Kitle devleti kitle toplumunun devlet biçimidir. Kitle toplumunda, kitle üretimi, kitle tüketimi söz konusu olacaktır. Devletin bireysellikten kurtulup bugünkü aşamasına gelmesini kısaca açıklamaya çalışalım.

"Sanayi toplumunun devletini belirleyen temel niteliklerden birisi kurumlaşmış olmasıdır. Yönetenlerin gücü, kişisel olmayan, nesnel kurallara uygun olarak yaygınlık kazanır. Devletsel iktidar, kurallara, yani hukukun üstünlüğüne göre uygulanan bir iktidardır. Çağdaş devlet, hukuk devletidir. Ihering'in gösterdiği gibi, devlet çok iyi anlaşılmuş bir politika gibi hukuktan vazgeçemez. Bu zorunluluk devletin devamlılığı konusunda da açık bir biçimde ortaya çıkar. İktidarın varlığını sürdürmesi ve yeni kuşaklara geçmesi için, bireysel aşamayı geçmesi, kişisel olmayan aşamaya ulaşması gerekmektedir. Bir bireyin, bir birliğin, iktidarı kaybetmesi, devletin varlığının yok olması anlamına gelmemelidir. Bu durum da ancak devletin kişisel olmamasıyla gerçekleşebilir. Kurumlaşma uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür. Kökeninde, sadece hükümler ve uyrukları arasında kişisel ilişkiler vardır. Bireysel gücü, doğal saygınlığı, kararlarının saygınlığını empoze eder. Bundan başka şef, boyun eğme ilişkilerini genellikle sözleşmeli ve karşılıklı söz vermeler üzerine kurarak egemenliğinin devamını garanti etmeye çalışır. Bu angajmanlar, gelenek gücünü ve değerini kazanır." (7)

Devlet iktidarı, ne yumruğun, kırbacın ve baltanın, ne de doğa-üstü güçlerin egemenliğine bağlı olmalıdır. Sanayi uygarlığının nitelediği toplumlarda devlet, toplumsal aktörlerin iradelerinin egemen olduğu bir güce dayanmalıdır. Sanayileşme süreci içinde, merkantilist aşamada, devletin, başta ekonomik yaşam olmak üzere, toplumun tüm yönlerine müdahale etmesi istendi. Bu aşama ticaretin ekonomik yaşama egemen olduğu dönemdi. A. Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçıların düşüncelerinde dile gelen, sanayi egemen olduğu, liberal kapitalizm aşamasında, devletin ekonomik ve toplumsal yaşama en asgari düzeyde müdahale etmesi istenmişti. Liberalleşme süreci içinde holdinglerin, kartellerin ve tröstlerin oluşumuyla, piyasa ekonomisi tekelleşmeye yüz tuttu. Liberal kapitalizme ters düşen bu tekelleşme durumunun ortadan kaldırılması amacıyla, devletin müdahalesi istendi. Buna karşılık, devletin, toplumsal yaşama fazla müdahale etmesi

istenmiyordu. Bu gün ise sosyal devlet anlayışı içinde, devletin, halkın temel çıkarlarını gerçekleştirmesi amacıyla, daha fazla müdahale etmesi gerektiği öne sürülmektedir. Devlet, içinde bulunduğu toplumdaki, toplum üyeleri arasında bağlantıyı kurmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için de, devletin işleyişi nesnel hukuk kuralları temeline dayamalıdır. Devlet, sanayi uygarlığına uygun olarak, toplumsal aktörlerin yaratıcılığını engellememelidir, onların yaptığı yapıtları üzerindeki kontrollerini artırma olanağını vermelidir. Devlet, bireyin özgürlüklerini garanti etmelidir. Devlet, bireyin özel tasarruf hakkının güvencesi olmalıdır.

REFERANS NOTLARI

1. TOURAINA, Alaine, **Production de la Société**, Paris: Editions du Seuil, 1973, s.29.
2. TOURAINE, A., a.g.e. s.30.
3. TOURAINE, Alaine, **Sociologie de l'action**, Paris: Editions du Seuil, 1965, s.60.
4. TOURAINE, A., a.g.e. s.125.
5. TOURAINE, A., a.g.e., s.166-167.
6. PRELOT, Marcel ve Jean Boulouis, **Institutions Politiques et Droit Constitutionnel**, Paris: Dalloz, 1984, s.3-4.